

UDK: 061.2 (497.5 Lika) "1926/1945"
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 20. 7. 2002.

Osnivanje, djelovanje i značenje rada podružnica Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Lici od 1926. do 1945. godine

ZDRAVKO MATIĆ

Učilište hrvatske kopnene vojske "Fran Krsto Frankopan",
 Zagreb, Republika Hrvatska

Autor istražuje djelatnosti, ulogu i značaj HKD "Napredak" u Lici, u monarhističkoj Jugoslaviji u razdoblju od 1926. do 1945. godine kada već intenzivno djeluju "Napretkove" organizacije na području cijele Like. Djelatnost "Napretkovih" podružnica sastojala se poglavito u pružanju materijalne i duhovne pomoći učenicima i studentima, koji su se školovali u Hrvatskoj i inozemstvu. Time se razvijala svijest o pripadnosti hrvatskom narodu koji je u teškim uvjetima uspio svojim programom okupiti jedan istaknuti dio nacionalno svjesnih Hrvata Like koji će i u takvim uvjetima uspjeti očuvati nacionalni i kulturni identitet Hrvata u Hrvatskoj i izvan nje.

Nastanak i razvoj HKD "Napredak"

Pojavu Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" (dalje: HKD "Napredak") suvremeni istraživači povezuju uz proces modernizacije BiH, koja je započela 1878. godine uspostavom austrougarske vlasti. Nova vlast otvarala je škole¹, učeničke domove, dječje vrtiće, te omogućavala osobama posvećenog života da otvaraju konfesionalne škole, što je imalo za posljedicu veću pismenost, ali i motiviralo pojedine Hrvate, katolike da se udruže u zajedničkim nastojanjima. Tako je HKD "Napredak" nastalo od dva društva koja su u isto vrijeme osnovana, ali pod različitim

¹ Otvaranjem škola Austro-Ugarska je imala svoje interese da s pomoću domaćeg pučanstva, školovanog na njemačkom jeziku, zadrži vlast na ovim prostorima i da stvori pogodnost djeci svojih činovnika za školovanje. U isto vrijeme nacionalno buđenje Hrvata izražavalo je njihov interes za školovanje domaćeg kadra i vršilo određeni pritisak u tom smjeru. Tako je u početku nastavni jezik bio njemački, a već 1868. godine proglašena je ravnopravnost hrvatskog i njemačkog jezika. V. BALENOVIĆ, "Školstvo u Lici do razvojačenja Vojne krajine", *Lički kalendar* II/1934., 109.-115.

uvjetima i u različite svrhe.² Kako su oba društva imala gotovo istovjetne ciljeve i zadatke, 9. lipnja 1907. su se inkorporirala i od tada djeluju pod zajedničkim imenom "Napredak", društvo za potpomaganje naučnika i učenika Hrvata-katolika za Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu.³ HKD "Napredak" je uz pomoć Središnje uprave u Sarajevu osnivalo brojne podorganizacije, podružnice i povjerenstva diljem cijele BiH. Nakon što je HKD "Napredak" iz Sarajeva 1921. godine bio dopušten rad na području cijele države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. nazvane Kraljevina Jugoslavija) pristupa se radu na osnivanju "Napretkovih" organizacija i na području Like, ali i cijele Hrvatske. Cilj HKD "Napredak" bio je pružanje materijalne i duhovne pomoći učenicima i studentima u srednjim i visokim školama. Zatim podupiranje hrvatskih kulturnih društava i prosvjetnih ustanova, otvaranje tečajeva za nepismene, osnivanje knjižnica, izdavanje poučnih knjiga i listova, popularnih predavanja itd.⁴

"Napredak" je samo u prvih 25 godina postojanja školovao 6300 učenika i studenata među kojima su bila i dva nobelovca, Ivo Andrić i Vladimir Prelog. "Napredak" je ubrzo razvio i nakladničku djelatnost, pa je već od 1908. do 1947. godine izlazio Hrvatski narodni kalendar, a od 1921. i Glasilo "Napredak". "Napredak" je također posjedovao kulturno-povijesnu zbirku, zborove, limenu glazbu i organizirao različite priredbe i zabave. Time će se stvoriti pozitivno ozračje među pučanstvom koje će nesebično potpomagati društvo, kako bi što plodonosnije ostvarilo svoje temeljne ciljeve i postiglo svoju svrhu.⁵

Godine 1923. osnovana je i "Napretkova" zadruga koja je bila štedionica, svojevrсна banka i osiguravajuće društvo. Zadruga je već 1934. godine imala 13.000 članova od Zemuna do Zagreba i od Splita do Čakovca, a 1936. godine "Napredak" je imao 151 podružnicu i 44 povjerenstva s preko 20.000 članova.⁶

² U Mostaru je 14. rujna 1902. godine na poticaj fra Augustina Zubaca osnovano "Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola iz Bosne i Hercegovine", a 11. studenog 1902. u Sarajevu inicirano dr. Ivanom Šarićem osnovano "Hrvatsko društvo za namještanje djece u zanate i trgovinu", kojem je 1904. godine pridodano ime "Napredak". Vidi šire Zdravko MATIĆ, "Osnivanje i djelatnost HKD 'Napredak' u Gospiću (1926.-1945.)", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP) 2(2001.), 409.-434.

³ Prvi odbor činili su predsjednik društva Anto Palandžić, potpredsjednik dr. Tugomir Alaupović, tajnik Aleksa Debić te odbornici Marko Debić, Jakov Šuker, Dragutin Tomša, Ante Topali i Joso Udovičić. Bilo je to razdoblje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini koja će potrajati do 1918. godine. Njega karakteriziraju veoma složene političke, gospodarske i kulturno-povijesne prilike u životu bosansko-hercegovačkih Hrvata. *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1908.-1917., Sarajevo 1907.-1916., 7.-14.

⁴ Isto, 15.-21.

⁵ *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Sarajevo 1930., 59.

⁶ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1937., 112.-114.

Politička situacija u Lici u razdoblju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918. do 1926. godine

Uoči raspada Austro-Ugarske u Zagrebu je 5. listopada 1918. formirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Vijeće je moralo odlučiti hoće li hrvatske zemlje prihvatiti visok stupanj decentralizacije u Austro-Ugarskoj ili će postati samostalna država. Iako su posljedice jedne i druge političke opcije bile bolne, Središnji odbor Narodnog vijeća SHS-a definitivno je 19. listopada 1918. odbio manifest cara Karla o federalizaciji držeci da je nemoguće spasiti Monarhiju.⁷

Završetak rata donio je tipična antiratna i socijalna previranja i na području Like. Područje tadašnjih kotara Gospić, Perušić, Otočac i Brinje zahvatili su, istina u manjem opsegu, svi događaji općerevolucionarnog previranja, počevši od stvaranja grupa naoružanih austrougarskih vojnika-dezertera, uglavnom domaćih mještana i seljaka, do pojave tzv. zelesnog kadra, koji je ozbiljno uzdrmao i onako ruševni sustav sigurnosti, a nakon pojave pljačke i nasilja Narodno vijeće je uvelo red represijom.⁸

Na svome izvanrednom zasjedanju Hrvatski sabor je 29. listopada 1918. jednoglasno odlučio raskinuti sve dotadašnje državno-pravne sveze s Austro-Ugarskom te kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, proglasiti neovisnom državom prema Ugarskoj i Austriji.⁹ Italija je u međuvremenu sve glasnije inzistirala na pobjedničkoj podjeli hrvatskih područja (Istre, te zadarskog i šibenskog područja, sve hrvatske otoke osim Krka i Raba na sjevernom, te Brača i Šolte na srednjem Jadranu) i slovenskih područja (Kopar, Trst i Gorica sa zaledem).¹⁰

Budući da su se ta područja pred kraj 1918. godine nalazila u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Italija ih je, pozivajući se na Londonski sporazum iz 1915. i ne priznavajući novoustrojenu Državu SHS, počela okupirati.¹¹ Istodobno su sile Antante bile spremne Kraljevini Srbiji dati

⁷ U Manifestu cara i kralja Karla od 16. listopada 1918. godine obećano je pretvaranje Austrije u saveznu (federativnu) državu. To isto obećano je i sutradan, u njegovoj zapovijedi vojsci. To se, međutim, odnosilo samo na austrijski dio (Cislajtaniju), jer, s obzirom na dualni karakter Monarhije, car nije imao ingerencije za transljajtanski dio Monarhije. Ljubo BOBAN, *Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine*, Zagreb 1995., 10.

⁸ Bogdan KRIZMAN, "Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju godine 1918.", *Historijski zbornik* 1-4 (1957.), 115.-127.

⁹ Tim je činom nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba u čijem je oblikovanju bilo juridičkih improvizacija, a odluke Narodnog vijeća nisu uvijek bile u skladu s intencijama Hrvatskog sabora. Jedan dio članova Narodnog vijeća zalagao se da Država SHS-a stupi u državno-pravni odnos s Kraljevinom Srbijom na osnovi "dualizma" kakav je stvoren Austro-Ugarskom nagodbom 1867. godine. Lj. BOBAN, "Kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba", ČSP, 24 (3), 1992., 45.-60.

¹⁰ Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1999., 59.-62.

¹¹ Lj. BOBAN, "Kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba", ČSP, 24 (3), 1992., 45.-60.

većinu preostalih područja (Slavoniju i Srijem na sjeveru i istoku, te Bačku, a splitsko i dubrovačko područje s otocima Bračom i Šoltom na hrvatskom jugu), u koja je već ulazila srbijanska vojska.¹²

Nezadovoljstvo pučanstva u Lici, kao i cijeloj Hrvatskoj bilo je sve snažnije, a izražavalo se političkim, nacionalnim, vjerskim, kulturnim i drugim suprotnostima na kojima se gradila nova država zaoštrivši te odnose sve do paroksizma zbog ekskluzivnosti velikosrpsstva. Na taj je način bio ugrožen položaj hrvatskog naroda pa se vodeće političare Države Slovenaca, Hrvata i Srba stalno požurivalo na ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom.¹³ Izabranom izaslanstvu Države SHS, upućenom u Beograd, izrađen je "Naputak" o ujedinjenju, koji je bio uvjetovan ravnopravnošću i zahtjevom da o svemu odlučuje Ustavotvorna skupština dvotrećinskom većinom. U sklopu općih pritisaka, situaciju je iskoristila srpska kraljevska dinastija Karađorđevića, koja je suprotno uvjetima iz Naputka, 1. prosinca 1918. godine u Beogradu proglasila ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom, (koja je već prethodno 25. i 26. studenoga iste godine anektirala Vojvodinu i Kraljevinu Crnu Goru) u zajedničku državu, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Ta je država 1929. godine nazvana Kraljevina Jugoslavija.¹⁴

Monarhija i velikosrpska elita učvršćuju svoju vlast kroz nacionalni unitarizam i državni centralizam, vladaju s pomoću vojske, žandarmerije i policije i režimskih terorističkih organizacija pod krinkom parlamentarne demokracije.¹⁵

Hrvatski sabor nije ni tada niti ikada poslije potvrdio ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, tako da se Hrvatska našla u novoj jugoslavenskoj državi na nedemokratski način, mimo volje naroda i legitimnih odluka njegovih najviših političkih tijela.¹⁶ Osim što je ugašen Hrvatski sabor,

¹² Vojska je u Hrvatsku došla još prije 1. prosinca 1918. godine, na poziv Narodnog vijeća Države SHS sa zadaćom da pomogne u suzbijanju seljačkih nemira. Ali se ponašala represivno i kao okupatorska sila. H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije, hrvatski pogled*, Zagreb 1998., 112.-114.

¹³ Vođa Hrvatsko-srpske koalicije Svetozar Pribičević forsirao je ideju unitarističkog jugoslavenstva i nastojao ishoditi ujedinjenje koje je odgovaralo interesima Srbije. H. MATKOVIĆ, n. dj., 58.-67.

¹⁴ U sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno u Jugoslaviju, Hrvatska je uz teritorije Republike Hrvatske (bez Baranje, te od Talijana okupiranih područja Istre, Rijeke i niza jadranskih otoka), unijela cijelo područje Srijema uključujući i grad Zemun, kao i Boku Kotorsku, ali i primorje još južnije s Budvom, Svetim Stefanom i Spičom. Lj. BOBAN, n. dj., 22.-24.

¹⁵ Uz vojsku, karađorđevićevskom je režimu u potpunosti služila i žandarmerija, poluvojna organizacija osnovana početkom 1919. godine. Ona je imala velike ovlasti u praćenju i kažnjavanju režimu nepoćudnih osoba i organizacija, te je i u velikoj mjeri bila izvršitelj represivnih mjera protiv raznih oblika oporbe. Istom je cilju služila i policija, koja je u gradovima imala velike ovlasti u održavanju "reda i mira". Bosiljka JANJATOVIĆ, "Karađorđevićevska centralizacija", ČSP 1(1995.), 55.-57.

¹⁶ H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 59.-61.

ukinuta je i hrvatska Zemaljska vlada i čast hrvatskog bana. Međutim bilo je aktivnog opiranja takvom stanju, a negodovanje je dolazilo iz cijele Hrvatske. Posljedice takve reakcije manifestirale su se već 5. prosinca 1918. godine u Zagrebu na Trgu bana Josipa Jelačića, kada je došlo do krvavog sukoba između oružanih postrojbi nove vlasti te pristigle srpske vojske i demonstranata. Tada je ubijeno 15 demonstranata, a ranjeno 20 dok su demonstirali za Republiku, a protiv unitarizma i monarhističkog uređenja.¹⁷

Time zapravo vlast u Hrvatskoj preuzimaju unitaristički krugovi, što je nepovoljno djelovalo i na hrvatsko pučanstvo u Lici. Lika je u to vrijeme bila podijeljena na osam kotara (srezova), Gospić, Perušić, Otočac, Brinje, Gračac, Donji Lapac, Udbinu i Korenicu. Na tom području nova država je naslijedila jaku, tradicionalnu i stručnu administraciju uprave i sudova, koji su u to vrijeme često uređivali.¹⁸ Teror, uhićenja i ubojstva bili su konstanta jednog represivnog režima a donošenjem zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi (Zakon o zaštiti države) 2. kolovoza 1921., režim se još oštrije okomio na pučanstvo. Tako su u Donjem Kosinju u Lici zbog izvikivanja parole protiv kralja uhićena petorica Hrvata i osuđena na kaznu zatvora.¹⁹ U Gospiću, Perušiću i Otočcu jača snažan antagonizam prema tadašnjoj vlasti koji se manifestira na različite načine. U obrani svoje političke volje, cjelovitosti, pa i samog opstanaka, hrvatski se narod najviše okupljao oko Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS, od 1924. godine Hrvatske seljačke stranke - HSS), i Hrvatske stranke prava.

U hrvatskim selima kotara Gospić, Perušić, Otočac, Udbina i Brinje razvijao se HRSS Stjepana Radića, koja je do proljeća 1925. godine vodila oporbenu politiku protiv hegemonističke-centralističke vlasti monarhističkog režima. Upravo zbog takve politike stranke koja je favorizirala ideju nacionalne slobode i socijalne pravde, s posebnim naglaskom na brigu o selu i seljaku, ona je stjecala brojne pristaše među pučanstvom u Lici, napose seljacima, jer su vjerovali da će se pod vodstvom HSS-a osloboditi izrabljivanja i nacionalnog ugnjetavanja.²⁰

¹⁷ To je bio povod za ukidanje hrvatske vojske, domobranstva, koje je postojalo od 1868. godine, kao i hrvatskog redarstva (policije), te hrvatskog oružništva (žandarmerije). H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 73.

¹⁸ Svaki je kotar imao uz niz općina centraliziranu upravu (kotarsko načelstvo, sresko načelstvo) sve to u sklopu administracija ličko-krbavske županije. Isto tako kotarske sudove, koje je sudski upravno ujedinjavao sudbeni stol u Gospiću tj. Okružni sud. Uz vojničke ustanove i jedinice, žandarmerijske postaje, financijsku direkciju, porezne uprave, katastarske urede, šumske uprave - šumarije itd., bila je to jaka mreža i osnova državno-političke vlasti monarhističke Jugoslavije.

¹⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Grupa XVI. Teror vladajućeg režima (1919.-1941.), 235/1921.

²⁰ Milostislav BARTULICA, "Seljačka Lika zanosno pozdravlja predstavnike HSS-a", *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode*, 1/1927., br. 8., 1-3.

Tako su među prvim članovima HSS-a u gospićkom i perušićkom kotaru bili bogatiji seljaci, trgovci i poneki ugostitelj. Među stranačkim prvacima, kotarskim i općinskim odbornicima, posebno su se isticali Ante Vlanić, Grgo Čulumović, Dane Hećimović Perić, Jure Umić i dr.²¹ Da bi izbjegli neprestani nadzor režima i teroriziranje žandara, ali i zbog neimaštine, mnogi Hrvati Like su odlazili od kuće kao sezonski radnici u Zagreb, Slavoniju i druge krajeve Hrvatske.²² Čitavu Liku tada karakterizira zaostala sitna seljačka privreda, s malim posjedom i stočarenjem na osnovi krajnje zaostalog autarhičnog privređivanja. Tržište je po svojoj kupovnoj snazi bilo slabo, što nije bitnije utjecalo na jačanje poljoprivrede. Bilo je to krajnje zabrinjavajuće stanje, zbog čega je bilo sve više i ekonomskih migranata.²³

Ekonomska migracija, uveliko poduprta političkim terorom, pogotovo je došla do izražaja od 1921. godine. Međutim u toj borbi za poboljšanje političkog i ekonomskog položaja Hrvata većih rezultata nije bilo, štoviše ekonomska eksploatacija vladajućeg režima se nastavila i dalje, pa se Hrvati iz Like iseljavaju i u europske zemlje - većinom su odlazili u Francusku i Belgiju, ali i prekooceanske zemlje SAD i Kanadu.²⁴

Na svaki izražaj nezadovoljstva Hrvata, represija nije izostala počevši od batinanja pa do mnogih ubojstava. Posebno ogorčenje i nezadovoljstvo hrvatskog naroda izazvao je Rapalski ugovor od 12. studenoga 1920. godine, kojim se utvrđuje granica između Italije i Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Tim ugovorom Italiji su prepušteni hrvatski krajevi: Istra (bez općine Kastav), Zadar, te otoci Lošinj, Cres, Lastovo, Sušac i Palagruža, dok je za Rijeku ugovoreno da bude samostalna i neovisna država.

²¹ Mate ANIĆ, "Izborna nasilja u Lici", *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode*, 1/1927., br. 51., 3.

²² Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Ekonomske prilike u Lici*, Zagreb 1976., 59.

²³ Jedan od modela eksploatacije hrvatskog pučanstva bio je uvođenje posebnih poreza. Potkraj Prvog svjetskog rata uveden je u Hrvatskoj porez na ratne dobitke, a također šezdesetpostotni ratni porez. Nakon 1. prosinca 1918. godine, tj. u Kraljevstvu SHS-a, tim su porezima dodani još i neki novi porezi, odnosno državni prirezi kao onaj od petnaest do dvadeset posto dogodarine. Tijekom vremena, a u vezi s odmjeraivanjem budžetskih dvanaestina, kojima se punio državni proračun, povišeni su stari porezi ili su uvedeni izvanredni prirezi (npr. 1923. i 1925. godine) itd. Posljedice takve porezne politike tijekom budžetske 1925.-1926. godine bile su takve da je svaki stanovnik Hrvatske plaćao stotinu dinara poreza, u Vojvodini je taj iznos bio dvije stotine i devedeset dinara, a u Srbiji samo sedamdeset dinara. B. JANJATOVIĆ, "Karađorđevićevska centralizacija", *ČSP* 1(1995.) 55.-76. Vidi također Filip FILIPOVIĆ, "Položaj seljaštva u Jugoslaviji", *Klasna borba* 3(1927.), 5.-16. i Karlo BRKLIJAČIĆ, "Panika u Lici, Dohodarinski porez kao prava strahota", *Narodni val*, 2(1928.), 20.

²⁴ Tako je već početkom 1921. godine, na rad u Francusku otišao Joso Bašić Puša, Nikola Kreković iz Karaule, Mile Glumičić iz Mlakve, Nikola Rukavina iz Kosinjskog Brda, Joso Marković, Luka Marković i dr. Siromašni seljaci pod pritiskom vlasti 1924. godine iseljavaju se u Kanadu i SAD. U Kanadu su otišli Stipe Dasović iz Prvan-Sela, Ante Hećimović i Joso Hećimović iz Lipove Glavice i dr.

Nakon što je HKD "Napredak" iz Sarajeva 1921. bio dopušten rad i osnivanje organizacija na području cijele države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 27. siječnja 1921. osnovana je "Napretkova" podružnica u Zagrebu s 146 članova (120 akademičara i 20 građana). Od tada započinje osnivanje i rad podružnica u svim krajevima gdje žive Hrvati. Tako su osnovane "Napretkove" podružnice u Čakovcu i Varaždinu, Brodu na Savi, Đakovu, Osijeku, Koprivnici, Vinkovcima i Vukovaru.²⁵ Proširenje djelovanja Napretka zahtijevalo je dozvolu državne vlasti pa je Ministarstvo unutarnjih poslova 17. studenoga 1921. godine izdalo dozvolu za proširenje podružnica u cijeloj Kraljevini, a Povjerenstvo za unutarnje poslove Kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu 6. prosinca 1921. izdaje i posljednju dozvolu za slobodnim proširenjem djelovanja na području Hrvatske, Slovenije i Međimurja. Osnivanje i djelatnost "Napretkovih" podružnica na svim područjima na kojima su Hrvati živjeli bila je temeljna zadaća Društva.²⁶

Represija vladajućeg režima nije jenjavala, štoviše posebno je bila znakovita uoči ili za vrijeme izbora.²⁷ Tako 7. veljače 1923. godine za vrijeme skupštine HRSS-a u Gospiću, na kojoj su bili prisutni članovi i pristalice iz okolnih mjesta: Perušić, Kosinj, Brinje, gdje se okupilo oko 1.000 ljudi, Orjunaši²⁸ su bez ikakva povoda izazvali tuču i nered, te počeli pucati. Ukupno je bilo ranjeno tridesetak osoba, od čega pet teže. Krvavo je završila i predizborna skupština HRSS održana 4. ožujka 1923. u Otočcu.²⁹ Orjunaši predvođeni prvcima Demokratske stranke iz Otočca oružjem su napali okupljene sudionike skupštine. Tom je prigodom ubijen jedan četrnaestogodišnji dječak, a ranjena su dva seljaka. Nema podataka kako je na kraju cijeli slučaj završen.³⁰

Sredinom siječnja 1925. u Otočcu je uhićen prof. Josip Hager pod optužbom da je govorio protiv kralja i prestolonasljednika.³¹ U neka je mje-

²⁵ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1922., Sarajevo 1921., 99.

²⁶ Isto, 101.

²⁷ B. JANJATOVIĆ, n. dj., 51.-53.

²⁸ Orjunaši su pripadnici organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA), koje su organizirali Pribičević i njegove pristalice s ciljem da se eliminiraju svi politički nepodobni Hrvati. Metode su bile represivne pa su se kasnije pretvorile u prave profašističke, terorističke i batinaške skupine, potpomognute od srpske policije i žandarmerije, koji su nesmetano premlaćivali, prijetili, uništavali i pojedince i hrvatske organizacije. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 2000., 346.-347.

²⁹ B. JANJATOVIĆ, "Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.", ČSP 1-2(1996.), 56.-59.

³⁰ *Obzor* (Zagreb), 8. III. 1932. U listu *Hrvat* od 17. ožujka 1923. objavljeno je da su u vrijeme predizborne kampanje "demokrati" ubili jednog Hrvata u Dobrinju, a da su u Otočcu, Gospiću, Delnicama i Crikvenici uhićeni brojni Hrvati.

³¹ Hager je zbog lažne optužbe, netom poslije suspendiran s dužnosti profesora, i osuđen na deset dana zatvora. Usp. *Riječ* od 30. siječnja 1925. godine.

sta dovedena i vojska. Pojačana paska organa režima uspostavljena je u Ogulinu, Gospiću, Otočcu, Perušiću, Brinju, Senju i drugim mjestima.

Bilo je to vrlo teško i dramatično razdoblje za hrvatsko pučanstvo i HKD "Napredak" koji je nastojao okupiti samosvjesne Hrvate oko svoga programa, koji je sadržajem izrazito korespondirao s tadašnjim potrebama hrvatskog pučanstva Like, ali i cijele Hrvatske.

Osnivanje i djelatnost podružnica HKD "Napredak" u Lici od 1926. do 1939. godine

Zagrebačku podružnicu HKD "Napredak" koja je osnovana 27. siječnja 1921. utemeljili su tadašnji studenti Zagrebačkog sveučilišta, većinom podrijetlom iz BiH, koja je po svojoj populacijskoj strukturi bila studentska podružnica, ali koja će se kasnije transformirati u građansku, pa će nakon kraćeg zastoja prerasti u Glavnu podružnicu HKD "Napredak" za cijelu Hrvatsku.³² Osnutak "Napretkove" podružnice u Zagrebu, osim kulturnog i prosvjetnog, imao je i političko značenje, jer time su također premoštene, iako simbolički državne granice koje su često razdvajale Hrvate. Ponovno se utvrđuje i jača kulturno i nacionalno jedinstvo Hrvata, koji se homogeniziraju oko "Napretkovih" društvenih ciljeva. Osnutkom "Napretkove" podružnice u Zagrebu, "Napredak" prestaje biti regionalnim društvom, štoviše postaje općom hrvatskom tekovinom, jednom od najjačih i najreprezentativnijih narodnih organizacija. Inicijativom ličkih studenata u Zagrebu je već u svibnju 1926. godine formiran inicijativni odbor za utemeljenje podružnice HKD "Napredak" u Gospiću. Bila je to svojevrsna novina za Gospić i cijelu Liku. Na već prethodno zakazanoj skupštini održanoj u prostorijama Hrvatske čitaonice, u nazočnosti oko 150 članova, utemeljena je 28. srpnja 1926. godine prva lička podružnica HKD "Napredak" u Gospiću. Prema izvješću Središnje uprave "Napredak" u Sarajevu, skupštinu je vodio Antun Pichler, trgovac i vođa Sokola koji je jednoglasno izabran za prvog predsjednika podružnice. Ostalo vodstvo podružnice su činili: potpredsjednik Vilim Puljko, profesor; tajnik Stjepan Mažer, učitelj; blagajnik Josip Topličan, ing. agronomije; odbornici Drago Bedeković i Pavao Pavičić; zamjenici Stjepan Lovrić, Jure Gracin, Zoran Bušljeta i dr. Andrija Artuković, a Nadzorni odbor su činili Antun Čutić i Marija Majerhofer.³³

U to vrijeme u Hrvatskoj su već osnovane podružnice u Zagrebu, Varaždinu, Gospiću, Imotskom, Osijeku, Vinkovcima, Klanjcu i Brodu na Savi. Prema izvješću Središnje uprave "Napretka" u Sarajevu (dalje: S.U.N. u Sarajevu) 1926./27. godine HKD "Napredak" je imao 71 po-

³² *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Sarajevu, god. III. broj 7., Sarajevo 1928., 83.

³³ Iako je gospićka podružnica formalno-pravno započela s radom tek 1926. godine kada dobiva i prve aktivne članove ona je utemeljena već 1909. godine od Ličke štedionice. *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Sarajevo 1930., 59.

družnicu i 34 povjerenstva, tj. ukupno 105 podorganizacija. Već u prvoj godini svoje djelatnosti, "Napretkova" podružnica iz Gospića imala je 150 aktivnih članova, s prvim prihodom od 700,00 dinara od čega je 600,00 dinara utrošeno za pomoć najsiromašnijima.³⁴ Već krajem 1927. i početkom 1928. godine utemeljene su podružnice u Perušiću i Donjem Kosinju koje su u vrlo teškim političkim i ekonomskim okolnostima odigrale važnu ulogu. Iz izvješća S.U.N. u Sarajevu doznajemo da su već 1927./28. podijeljene tri učeničke i studentske stipendije u ukupnom iznosu od 8.000,00 dinara.³⁵

Ubojstvo zastupnika HSS-a u beogradskoj Skupštini, 20. lipnja 1928. godine, Pavla Radića i Đure Basaričeka te ranjavanjem Ivana Pernara, Ivana Grande i Stjepana Radića, koji je 8. kolovoza podlegao ranama, bolno je odjeknulo u cijeloj Hrvatskoj. Vodstvo stranke preuzeo je Vladko Maček, a atentat je u Hrvatskoj doživljen kao napad na cijeli hrvatski narod te je izazvao zgražanje i osudu.³⁶ HKD "Napredak" iz Sarajeva s gnušanjem i prezirom je osudilo taj zločin te su izrazili duboku sućut obiteljima Pavla i Stjepana Radića i obitelji dr. Đure Basaričeka.³⁷ Toga istog dana, a i sutradan u Zagrebu su održane prosvjedne demonstracije, kada su žandari i policija nastojali rastjerati demonstrante, pri čemu su ubili tri, ranili šezdeset i uhitili sto dvadeset demonstranata.³⁸ Bio je to uvodni scenarij prije uvođenja velikosrpske diktature. Kralj Aleksandar je 6. siječnja 1929. ukinuo Ustav, raspustio Skupštinu i uveo samovlašće poznato kao šestosiječanjska monarhofašistička diktatura.

Ni u kulturno-prosvjetnom pogledu nije bilo ništa bolje. U perušićkom kotaru na oko 17.500 stanovnika 1929. godine bilo je samo 15 osnovnih škola s 33 učitelja. Tek jedva tridesetak učenika, pohađalo je srednje škole u Gospiću (gimnaziju i učiteljsku), od kojih je većina do gospićkih škola svakoga dana putovala vlakom 15-20 km.³⁹ Postojale su sa-

³⁴ *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Sarajevo 1928., 83.

³⁵ Stipendije su dobili jedan srednjoškolac iz Gospića u iznosu od 3.000,00 din., jedan student iz Ogulina u iznosu od 4.000,00 din. i jedan novčana potpora u iznosu od 1.000,00 din. dodijeljena je pitomcu iz Gospića. Kao u prethodnoj bilj., 87.

³⁶ Zvonimir KULUNDŽIĆ u svojoj knjizi *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967., detaljno je obradio pripremanje atentata te donosi izvornu građu, koja upozorava na umiješanost kralja Aleksandra u taj zločin. Naime, radikalni poslanik Puniša Račić kao glavni atentator, a prema mišljenju SDK (Seljačke demokratske koalicije) bio je vjerojatno u dosluhu s kraljevim dvorom. Atentat je Vlada tumačila kao akciju pojedinaca izazvanog uvredama opozicije, što je dodatno izazivalo nepovjerenje SDK prema režimu. Krvoproliće u Narodnoj skupštini bio je krajnji izraz odbijanja dijaloga o ustavu od strane nositelja velikosrpskog hegemonizma. H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije, hrvatski pregled*, 165.-166.

³⁷ *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Sarajevo 1930., 83.

³⁸ Na posmrtnom ispraćaju ubijenih zastupnika 23. lipnja i na sprovodu Stjepana Radića 12. kolovoza 1928. godine u Zagrebu, nazočno je bilo svaki put više od 100.000 ljudi. H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije, hrvatski pregled*, 168.

³⁹ Isto, 217.

mo dvije čitaonice: jedna u Perušiću i druga u Kosinju. Kulturno-umjetničkih društava uopće nije bilo, osim podružnice HKD "Napredak" u Perušiću sa stotinjak članova. I u takvim okolnostima "Napredak" je nastavio djelovati. Prema izvješću S.U.N. iz Sarajeva doznajemo da su "Napretkove" podružnice iz Gospića i Perušića u 1928./29. godini ostvarile ukupnu dobit od 19.723,54 dinara, od čega su članovi i siromašni građani uživali u dobiti od 11.850,00 din. što je omogućilo mnogim učenicima i studentima da se mogu lakše školovati.⁴⁰

S obzirom na to da su Hrvati u Lici bili teškog imovnog stanja na zahtjev predstavnika S.U.N u Sarajevu, a prema zaključcima glavne skupštine održane 3.-7. srpnja 1927. u točki 37. se ističe "da podružnica Gospić može iznimno i u veoma potrebnim slučajevima dijeliti novčane potpore i učenicima osnovnih škola".⁴¹ Podupiranje naučnika vršilo se na taj način da je HKD "Napredak" putem Hrvatskog radiše u Zagreb slao učenike završnih II., III. i IV. razreda srednjih škola na izučavanje zanata. Uz to HKD "Napredak" je podupirao "sestarske škole", radio na širenju prosvjete, osnivao tečajeve za nepismene, te osnovao centralnu biblioteku koja je 1. srpnja 1928. predana na uporabu javnosti. "Napredak" je također, s obzirom na sadržaj i važnost svoje djelatnosti formirao sekcije za stipendije i potpore, sekciju za konvikte, sekciju za prijedloge i sekciju za društveni proračun, koje su redovito na godišnjoj skupštini podnosile izvješće.⁴²

Na XXV. gl. skupštini S.U.N. održanoj 7.-10. srpnja 1929. u Sarajevu, kojom je predsjedao prvi potpredsjednik dr. Aurel Sertić, iz Gospića su bili nazočni delegati Ivan Buconjić, Ante Čutić i dr. Andrija Artuković, a iz Perušića, Mate Orešković.⁴³ Delegati iz Gospića i Perušića dali su suglasnost da se i formalno-pravno osnuje gl. podružnica u Zagrebu pod čiju bi nadležnost pripadale i podružnice iz Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.⁴⁴ Tijekom 1929. godine osnovana je podružnica u Senju. Prema izvještaju S.U.N. krajem 1929. godine bilo je 1.608 članova u Hrvatskoj i Slavoniji, što je za 40% više nego prethodne godine. Ukupni broj članova Napretka porastao je za 3.378 ili 32,2% što je bio znak prepoznatljivosti među pučanstvom.⁴⁵

⁴⁰ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1932., Sarajevo 1931., 7.-11.

⁴¹ *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Sarajevu, Sarajevo 1928., 83.

⁴² Isto, 87.

⁴³ Ukupno je krajem 1930. god. bilo 91 podružnica i 55 povjerenstava, tj. ukupno 146 organizacija. Središnja uprava "Napretka" bila je zadovoljna radom i organizacijom podružnica u Lici, gdje su podružnice djelovale sinkronizirano. *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1932., Sarajevo 1931., 15.

⁴⁴ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1930., Sarajevo 1929., 74.-75.

⁴⁵ Isto, 223.

Reakcija na šestosiječanjsku diktaturu te ubojstvo istaknutih hrvatskih političara, teror i zlostavljanje drugih Hrvata ogledao se u pojačanom nacionalnom otporu te osnivanju organizacije "Ustaša - hrvatske revolucionarne organizacije" u Lici s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije.⁴⁶ U Lici kao i cijeloj Hrvatskoj zabranjen je rad svim političkim i vjerskim organizacijama, tako je raspušten Hrvatski orlovski savez i Hrvatski sokol čija je imovina, zajedno s prostorijama predana Jugoslavenskom sokolu. Zabranjivane su a potom zatvorene hrvatske čitaonice, a u škole su sve više dolazili režimski ljudi, koji su učeničkim društvima nastojali nametnuti režimski - velikosrpski karakter.⁴⁷ Upravo zbog toga je Ustaška organizacija u Gospiću nastala kao reakcija na velikosrpsko ugnjetavanje i diktaturu, a imala je najveći utjecaj na studente i srednjoškolarce, ali i na prve značajne akcije, kao što je Velebitski ustanak.⁴⁸ Ustanak u Gospiću 1932. god. poznat je i kao Velebitski ustanak, u kojem su sudjelovali brojni prosvješčeni Hrvati, intelektualci, a imali su prema pisanju komunističkog lista *Proleter* od 4. prosinca 1932. godine i potporu KPJ. U letku KPJ iz 1932. godine se, između ostalog, ističe: "(...) revolucionarni pokret koji je otpočeo u Lici treba raširiti na cijelu Hrvatsku i protiv volje onih hrvatskih gospodskih vođa koji će pokušati da utišaju i spriječe pokret revolucionarnog raspoloženja naroda. (...) Komunisti i u krajevima gdje je buknuo ustaški pokret dužni su da se povežu sa ustašama, da im pomognu (...) protiv ugnjetavanja i izrabljivanja i nasilničke vlasti."⁴⁹ Reakcija monarhističkog režima uslijedila je uhićenjem svih aktera Velebitskog ustanka, pa su velikosrpske vlasti da bi zaplašile stanovnike uhitile i vodile kazneni postupak protiv 224 osobe, a kroz žandarmerijske postaje prošlo je nekoliko tisuća ljudi, gdje su zlostavljani i batinani, a mnogi osuđeni na kazne vješanjem, strijeljanjem i dugogodišnje kazne zatvora.⁵⁰

I u takvim krajnje politički nepovoljnim okolnostima "Napretkove" podružnice u Lici nastavile su sa svojom djelatnošću, tako su samo u Li-

⁴⁶ Vodstvo ustaške organizacije u Lici činili su: dr. Andrija Artuković, odvjetnik iz Gospića; Marko Došen, Juraj-Juco Rukavina, Josip Tomljenović, Nikola Orešković i Josip Japunčić. U širem članstvu odbora u Gospiću nalazili su se Josip Čačić i Ante Balbasa, narednici Jugoslavenske vojske. H. MATKOVIĆ, n. dj., 181.

⁴⁷ U članku 12. Zakona o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije" navedeno je: "Dodata postojeća društva za fizičko i moralno vaspitanje: Jugoslavenski Soko, Hrvatski Soko, Orao, Srpski Soko, ukoliko se za tri nedjelje od dana stupanja na snagu ovog zakona ne ujedine i ne stupe u Soko Kraljevine Jugoslavije, ukidaju se. U potpisu, ministar unutarnjih poslova, Petar Živković". *Narodne novine* br. 284., 9. XII 1929.

⁴⁸ Z. DIZDAR, N. KUJUNDŽIĆ, *Hrvatska borba za opstojnost 1918.-1998.*, Zagreb 2000., 26.-28.

⁴⁹ Vidi faksimil letka KPJ o Velebitskom ustanku u Z. DIZDAR, N. KUJUNDŽIĆ, *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Zagreb 1995., 23.-24.

⁵⁰ Isto, 28.

ci 1929./30. ostvarile ukupni prihod od 19.797,00 dinara, od čega su podružnice Gospić i Perušić podijelile potrebitom pučanstvu 11.850,00 dinara.⁵¹ Siromaštvo i neishranjenost bili su tada prisutni u mnogim ličkim kotarima, zbog čega su seljaci i obrtnici često izražavali nezadovoljstvo i ekonomsko-socijalnim prilikama pa je svaki pokušaj za poboljšanjem ekonomskog položaja u Lici nailazio na nerazumijevanje, štoviše eksploatacija siromašnog stanovništva nastavila se na različite načine i dalje. Tom prigodom "Napredak" će dodijeliti četiri stipendije za ličke srednjoškolce i studente u ukupnom iznosu od 12.000,00 dinara.⁵² Središnja uprava "Napretka" iz Sarajeva bila je zadovoljna radom i organizacijom podružnica u Lici, gdje se javlja ideja za osnivanjem konvikata za srednjoškolsku mladež. Bila je to potvrda da je hrvatski čovjek gledao s punim povjerenjem u HKD "Napredak" i da je shvatio veliku i ozbiljnu zadaću koja mu je bila namijenjena na nacionalnom i kulturnom području. Osim ovog proširenja "Napretkovih" podružnica u širokim narodnih slojeva osjetila se potreba da postojeće organizacije u većim mjestima što više ojačaju pristupom novih članova. I nakon prenošenja cjelokupne "Napretkove" imovine Crkvi, zbog ozbiljne opasnosti od konfiskacije, Vrhbosanska biskupija i S.U. Napretka u Sarajevu su naglasili da će nastaviti i ubuduće školovati siromašne i vrijedne hrvatske mladiće i djevojke, pridonoseći tako svoj prilog kulturno-prosvjetnom i moralnom podizanju hrvatskog naroda.⁵³

Inicijativom gospićke podružnice u Otočcu je 20. rujna 1931. godine utemeljena podružnica, gdje je izabran cjelokupni Upravni odbor. Za predsjednika je izabran Grga Starčević, župnik i dekan; tajnik Slavko Furdek, profesor i blagajnik Venceslav Žubrinić.⁵⁴ Time se nastavio ciklus osnivanja novih podružnica Napretka, iako u otežanim uvjetima s jasnim ciljem širenja nacionalne i kulturne svijesti i unatoč permanentnom ugnjetavanju režima iz Beograda.

⁵¹ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak" u Sarajevu, 1933., 54.

⁵² Srednjoškolske stipendije su dobila dvojica učenika iz Gospića po 2.500,00 din., te po jedan student iz Gospića i Perušića u iznosu od 3.500,00 din. Isto, 57.

⁵³ Odluka o prenošenju "Napretkove" imovine na Vrhbosansku nadbiskupiju donesena je na sjednici od 19. prosinca 1929. godine u Sarajevu. Reakcije na ovakvu odluku S. U. "Napredak" bile su žestoke. Tako je *Jugoslavenski list* od 1. siječnja 1930. pod naslovom "Nepromišljeni korak" oštro kritizirao S. U. "Napredak". Na sličan način komentirala je ovu transakciju i beogradska *Politika* u broju od 2. siječnja 1930. godine, a najobjektivnije je ovaj događaj opisao hrvatski list *Obzor*, u članku od 3. siječnja 1930. Opširnije pogledati navedene listove ili *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1930., 9.-10. Vidi također *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1932., Sarajevo 1931., 224.-227.

⁵⁴ Za odbornike su izabrani: Ivan Lovriček, Josip Banić i Marko Grigić; zamjenici: Karlo Mirth i dr. Dane Miletić, i nadzorni odbor: Franjo Častek i Ivan Čulinović. *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1936., 62.

Nametnuti kraljev Ustav iz godine 1931. nije promijenio stanje diktature, jer je kralj i dalje imao vrhovnu vlast, a politički i društveni život nije bio slobodan, štoviše iseljavanje Hrvata pod pritiskom terora i progona se nastavilo.⁵⁵ Tako se u godini 1930. iselilo iz Savske Banovine u europske zemlje 4.635 Hrvata (od toga u Francusku 3.716); iz Primorje 2.945 (u Francusku 1.683); Vrbaske 1.830; Drinske 277 itd. Iz cijele tadašnje monarhističke Jugoslavije iselilo se 25.409 Hrvata u europske zemlje, a u prekoceanske zemlje ukupno 10.540 Hrvata i to pretežito u Argentinu 4.759, SAD 4.215 te u Kanadu 2.745 Hrvata.⁵⁶

Entuzijazam HKD "Napredak" nije jenjavao, štoviše prema izvješću S.U. "Napretka" iz Sarajeva, tijekom 1931. godine osnovano je 11 povjerenstava i dvije podružnice, a prestala su raditi četiri povjerenstva, koja su se pripojila svojim podružnicama, i jedna podružnica pa je krajem 1931. bilo ukupno 115 podorganizacija, i to 76 podružnica i 30 povjerenstava.⁵⁷

U Hrvatskoj su osnovana povjerenstva u Šibeniku, Sinju i Slavenskom Brodu. Središnja uprava "Napretka" je polagala velike nade u Napretkovu organizaciju u Zagrebu o kojoj je umnogome ovisio rad podružnica u Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Kao i svake godine dio novca utrošen je na stipendije učenika i studenata u inozemstvu. Tako je za učenike i studente Like za 1930./31. utrošeno 13.500,00 din., od čega su dvojica učenika iz Gospića dobila stipendije u iznosu od 2.000,00 dinara, a jedan učenik iz Perušića u iznosu od 1.000,00 dinara. Za visokoškolske stipendije je utrošeno 10.500 din. Od toga su dvojica studenata iz Gospića dobila stipendije po 3.500,00 din. te jedan student iz Perušića u iznosu od 3.500,00 dinara.⁵⁸

"Napredak" je redovito svake godine 30. travnja slavio obljetnicu smrti Zrinskog i Frankopana uz svete mise zadušnice, održavao kulturne manifestacije i priredbe koje su imale političko, kulturno i nacionalno značenje za Hrvate. Tako je 5. srpnja 1931. "Napretkova" podružnica u Gospiću priredila Ćirilo-Methodsku zabavu, koja je održana u nazočnosti gradskih uglednika. Od osnutka gospićke podružnice 1926. bila je to prva "Napretkova" priredba na Ćirilo-Methodski dan. Ukupan prihod iznosio je 1.740,00 din., od čega je 953,00 din. doznačeno Središnjoj upravi u Sarajevu.⁵⁹

⁵⁵ H. MATKOVIĆ, n. dj., 175.-179.

⁵⁶ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1931., 80.

⁵⁷ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1933., Sarajevo 1932., 227.-229.

⁵⁸ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1931., 84.

⁵⁹ Početkom 1931. tiskane su knjige Matice hrvatske za godinu 1930., dr. Oton Kućera, *Naše Nebo*; Đuro Vilović, *Hrvatske sjever i jug - novele iz Međimurja i Dalmacije*; Mile Budak, *Pod gorom* i dr. Usp. *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1931., 54.

Novoosnovana Ogulinska podružnica održala je svoju konstituirajuću skupštinu 18. siječnja 1932. godine, koju je otvorio dr. Lovro Sučić, koji se osvrnuo na dotadašnji rad "Napretka" po hrvatskim krajevima i zadaću koja je čekala Ogulinsku podružnicu u njezinom radu. Izabran je odbor podružnice. Za predsjednika je imenovan Pavao Beljan, trgovac; potpredsjednik Dragutin Kukalj, kateheta; tajnik Ivan Stipetić, student; blagajnik Franjo Spiegl, krojač. Odbornici su bili: Grga Hećimović, prof., Jurica Marković, Ivan Matijašić, dr. Lovro Sučić, odvjetnik i Mijo Hačko, trgovac. Nadzorni odbor su činili Josip Kregar, trgovac i Joso Ratković.⁶⁰

"Napredak" je prvo društvo u kome se nakon dugo vremena manifestirala uloga svih ogulinskih Hrvata. Suradnja podružnica HKD "Napredak" iz Hrvatske s Napretkovim podružnicama BiH bila je vrlo prisna pa je tako 2. i 3. travnja 1932. u Zagrebu gostovalo hrvatsko pjevačko društvo "Trebević", prigodom proslave 10-godišnje djelatnosti glavne "Napretkove" podružnice u Zagrebu. To društvo ima svoju bogatu povijest.⁶¹ Zbog teških ekonomskih prilika u Lici 1931./32. godine u kojima je najmanje tri četvrtine stanovništva ličkih kotara, napose kosinjskih i perušičkih, oskudijevalo u osnovnim prehrambenim artiklima, HKD "Napredak" iz Gospića je donijelo odluku u prosincu 1931. godine da s obzirom na teške prilike u kojima se narod nalazi, neće 1932. godine prirediti svoje uobičajene zabave, već je umjesto priredbi prikupljalo dobrovoljni prinos za najpotrebitije.⁶² Tako je "Napredak" te godine skupio 19.213,00 din. od čega će veliki dio biti podijeljen najsiromašnijima. U nekoliko godina svoga rada "Napretkove" podružnice stekle su velik ugled i priznanje u Lici i šire.

Dok je S.U. "Napretka" u Sarajevu posvetila osobitu brigu ličkoj učeničkoj omladini, bez obzira na prihode koje je cijela organizacija "Napretka" imala od svojih podružnica u Lici, dijelili su svake godine razmjerno velike potpore baš ličkim učenicima. Tako je za 1931./32. i 1932./33. godinu dodijeljeno ukupno 15 učeničkih i studentskih stipen-

⁶⁰ HDA, Savska banovina, Pov. II., br. 4486/1935.

⁶¹ Prigodom otvaranja Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu 1874. godine potaknut je početak saveza od osam hrvatskih pjevačkih društava. U svibnju 1875. sazvana je konstituirajuća skupština u Sisku prigodom posvete barjaka "Danice" gdje su prihvaćena pravila i izabran odbor. Hrvatski pjevački savez obavljao je uvijek svoj zadatak te je pomogao u trenucima kada je Sarajevo ostalo bez pjevačkog društva. Trebević je osnovan 1894. kada je Bosnom upravljao Mađar Kallay. Osnivači toga prvog hrvatskog društva bili su: braća Jozo i Franjo Udovičić, Anto Palandžić, August Baković, Marko Raguž, te učiteljski pripravnici Ante Jukić i Ivan Akšam. Već 22. travnja 1894. Trebević je održao svoju prvu i ujedno osnivačku skupštinu. Usp. *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1930., 1.-10.

⁶² Stanovništvu je prijetila glad, posebno u perušičkoj općini, gdje je ljetina propala zbog suše, zatim u kosinjskoj gdje je ljetina najprije uništena sušom, a kasnije poplavom. Karlo BRKLJAČIĆ, "Glad u Lici", *Narodni val*, 2/1932., 4.

dija i novčanih potpora u iznosu 29.500,00 din. i to prvotno siromašnim učenicima i studentima Gospića, Perušića i Otočca.⁶³ Prema godišnjem izvješću S.U. "Napretka" ističe se da je krajem 1932. god. bilo ukupno 127 organizacija, od toga 91 podružnica i 36 povjerenstava tj. 3 podorganizacije više nego 1931. god. unatoč kontinuiranim progonima, uhićivanjima i osuđivanjima u montiranim političkim procesima.⁶⁴

Uprava policije u Zagrebu predložila je već 14. travnja 1932. godine Odjelu državne zaštite Banske uprave Savske banovine "da se HKD 'Napredak' glavna podružnica Zagreb i sve podružnice toga društva u Savskoj banovini raspuste".⁶⁵ Tako je 10. listopada 1932. god. raspuštena i "Napretkova" glavna podružnica u Zagrebu.⁶⁶ Očito je beogradskim vlastodržcima najsuptilniji način za onemogućavanje rada "Napretkove" podružnice bilo političko obilježje, a pojedine njezine članove dovesti u vezu s ustašama. Ubrzo je stigla odluka Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu od 13. listopada 1932. godine kojom se HKD "Napredak" podružnica u Gospiću raspušta.⁶⁷ Netom poslije s radom će prestatiti iz poznatih razloga podružnice u Perušiću, Kosinju, Otočcu i Ogulinu. Bio je to težak udarac za "Napredak" u Lici, uz već prethodno donesen famozni zakon o zaštiti zemljoradnika, kojim su lički seljaci bili još više pogođeni. Tim zakonom je "odgođena prinudna ili ovršna prodaja seljačkog pokretnog i nepokretnog imetka u vremenu od 6 mjeseci" tj. do 20. listopada 1932. godine.⁶⁸

Zbog poznate ekonomske krize, industrijskog kolapsa, opadanja potrošnje i novčarske krize, doneseni zakon o zaštiti zemljoradnika otežao je seljaku u takvoj situaciji svaki novi kredit, stoga je taj zakon i u Lici

⁶³ Učeničke stipendije su dodijeljene šestorici učenika, i to četvorici iz Gospića u ukupnom iznosu od 4.500,00 din, dvojici iz Perušića u iznosu od 3.000,00 din., zatim tri visokoškolske stipendije, od toga dvojici studenata iz Gospića po 6.000,00 din, te jednom studentu iz Perušića u iznosu od 3.000,00 din. Osim toga podijeljene su tri novčane potpore, dvojici pitomaca iz Gospića u iznosu od 1.500,00 din., i jednom kandidatu za konvikt iz Otočca u iznosu 2.000,00 din. Usp. *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1935., 48.-52.

⁶⁴ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1933., 67.

⁶⁵ HDA, Savska banovina, pov. II. br. 649/1935. Uprava policije u Zagrebu odgovorila je 22. travnja 1933. Odjelu za državnu zaštitu Banske uprave Savske banovine, koji je tražio obrazloženje, u kojem se između ostalog HKD Napredak glavna podružnica Zagreb, ozbiljno tereti da se posljednjih godina bavi više politikom nego kulturnom djelatnošću. Osim toga tereti ih se za nacionalizam a protiv jugoslavenstva. Opširnije vidi Z. MATIĆ, "Osnivanje i djelatnost HKD "Napredak" u Gospiću (1926.-1945.)", ČSP 33, br. 22., Zagreb 2001., 421.

⁶⁶ HDA, Savska banovina, Pov. II. br. 649/1935.

⁶⁷ HDA, Savska banovina, Pov. II. br. 26448/1932.

⁶⁸ Stjepan RUKAVINA, "Ekonomske nevolje Like", *Lički Hrvat* 2/1938., 3.-8.

našao na veliku kritiku od onih kojima je barem privremeno uskratio ovršnu naplatu i od seljaka koje je u tom pogledu zaštitio.⁶⁹

Zbog zabrane rada, glavna podružnica u Gospiću uložila je žalbu 22. listopada 1932. ministru unutarnjih poslova u Beogradu, međutim u odgovoru MUP-a od 23. studenoga 1932. godine, ističe se da se žalba odbacuje kao neosnovana te i dalje ostaje na snazi prvotna Odluka o raspuštanju podružnice u Gospiću, a time i ostalih "Napretkovih" podružnica u Lici.⁷⁰

Politički život u hrvatskim selima Like od 1933. godine tekao je uglavnom u sklopu HSS-a Vladka Mačeka, dok su Srbi bili okupljeni oko Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribičevića, koju je posljuje njegova emigriranja i smrti vodio njegov brat Adam, a kasnije Srđan Budisavljević.⁷¹ Međutim, vladajući režim je zbog svoga poznatog stajališta prema opoziciji onemogućavao njihovo djelovanje na svaki mogući način. Teror režima u pogledu nacionalnog ugnjetavanja zaoštrio se do te mjere, da se ni hrvatska zastava nije smjela isticati, a progomi Hrvata bili su gotovo svakodnevnii.⁷²

I u tako krajnje nepovoljnim političkim i ekonomskim uvjetima "Napredak" je našao mogućnost za svoje djelovanje, tamo gdje "Napretkove" podružnice nisu bile zabranjene. Javljale su se nove inicijative. Tako je 1933. osnovana "Napretkova kulturno-historijska zbirka", koju je HKD "Napredak" osnovalo u smislu svojih pravila i očuvanja kulturne zbirke. Poseban doprinos "Napretkovoju kulturno-historijskoju zbircoju" dali su Dragutin Hofbauer, Antun Martinović i Josip Troyar.⁷³ Unatoč teškim prilikama, koje su bile posljedice ekonomske i političke situacije djelatnost, podorganizacija u 1932./33 godini bila je zadovoljavajuća. Rad podorganizacija je na simboličan način potpomognut od hrvatskog tiska, objektivnim pisanjem o radu HKD "Napredak", zbog čega je S.U. "Napredak" izdala posebne zahvalnice, napose hrvatskim listovima *Obzor*, *Jutarnji list* i *Hrvatska straža* u Zagrebu, te listu *Narod* u Sarajevu.⁷⁴

Ubojstvo kralja Aleksandra Karadorđevića u Marseillieu, 9. listopada 1934. godine, izazvao je u Jugoslaviji novi val nasilja vladajućeg režima, koji nisu prestajali. Najizrazitiji su bili za izbora 5. svibnja 1935. godine.

⁶⁹ Isto, 12.

⁷⁰ HDA, Savska banovina, Pov. II. br. 26448/1932.

⁷¹ H. MATKOVIĆ, n. dj., 158.

⁷² HDA, Savska banovina, Pov. II., 4637/1930., kut. 21. U razdoblju od 1929. god. Ministarstvo unutarnjih poslova sustavno je vršilo pritisak na članove HKD "Napredak", uz brutalno psiho-fizičko zlostavljanje, premetačine stanova, informativne razgovore, ali i traženja priznanja o tobožnjem rušenju kraljevine Jugoslavije i separatističkim težnjama Hrvata.

⁷³ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1933., Sarajevo 1932., 12.-23.

⁷⁴ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1933., 78.

Vlast je terorizirala birače i predstavnike opozicije falsificirajući izbore. Zbog toga je 6. svibnja pred Gospić došlo 200 ljudi iz Klanca, koji su došli uložiti žalbu državnom odvjetniku i zapovjedniku žandarmerijske postaje. Međutim, žandari ih nisu htjeli pustiti u grad, a kad su seljaci bili uporni, pucali su u njih te dvojicu ubili, a trojicu teže ranili.

Istragu u Klancu vodili su žandarmerijski major i poručnik sa sreskim načelnikom.⁷⁵ Tom prilikom uhićeno je desetak ljudi koji su predani Okružnom sudu u Gospiću. Sljedeće godine u Trnovcu je ubijen zastupnik s liste V. Mačeka, Karlo Brkljačić, što su organizirali pristaše režima iz velikosrpskih krugova.⁷⁶ Početkom 1935. godine u Lici jača nacionalna svijest kao odgovor na diktaturu i progone - Hrvati se okupljaju oko HSS-a. To su pokazali izbori za Narodnu skupštinu 1935. godine na kojima je udružena opozicija s dr. Vladkom Mačekom na čelu, unatoč teroru vladajućeg režima, dobila 37,4% glasova, zbog čega su vlasti prisiljene popuštati, pa se obnavlja kulturni i politički život u Lici. Tako je početkom 1935. obnovljena najprije "Napretkova" podružnica u Gospiću, na kojoj je izabran novi odbor, zatim je 25. ožujka 1935. otvorena nova podružnica u Lovincu, a 28. rujna 1935. god. obnovljena je i "Napretkova" podružnica u Ogulinu.⁷⁷

Zbog teške ekonomske krize u Europi čije su posljedice osjećali i stanovnici Hrvatske, napose Like i Hrvatskog primorja, glavna podružnica u Zagrebu inicirala je početkom prosinca 1935. godine "Sabirnu akciju". Tom prigodom je sakupljeno ukupno 19.169,00 dinara. A od poznatih obitelji - mecena, Vilme i dr. Ante Šarića, vlasnika "Slatine" iz Slatine Radenci dobiveno je 1.000,00 din. Uspjehu te akcije umnogome su pridonijele članice Hrvatske žene i Društva grofice Katarine Zrinski.⁷⁸

U proširenju svoga djelovanja "Napretkova" podružnica u Gospiću osnovala je 10. lipnja 1935. omladinsku sekciju "Napretka" u kojoj je bilo učlanjeno oko 50 omladinaca koji su pred kraj 1932. godine činili Hrvatsko kulturno društvo "Matija Gubec" u Gospiću, kojemu je do 1935. bilo zabranjeno djelovanje. Pročelnikom sekcije imenovano je "Napret-

⁷⁵ HDA, Savska banovina, DZ, Pov. II., 480/1934. Nakon ubojstva kralja Aleksandra Karadordjevića, politički pritisak na članove HKD "Napredak" išao je dotle da su im podmetali "lažne" političke materijale da bi bili lakše optuženi za oportunitizam i politički delikt.

⁷⁶ HDA, Savska banovina, DZ, Pov. II., 15/1935.

⁷⁷ HDA, Savska banovina, UO, Pov. II., 4486/1935. Na konstituirajućoj skupštini održanoj 25. ožujka 1935. u Lovincu, izabran je odbor koji su činili: predsjednik Vid Blažević; potpredsjednik Fran Brkić; tajnik Josipa Smolčić; blagajnik Mato Tomljenović; odbornici: Andrija Depeder, Slavko Vukelić i Pajo Blažević; zamjenici: Marko Sekulić i Mile Šarić; nadzorni odbor: Ante Blažević i Frano Brkić. A u Ogulinu, 28. rujna 1935. na konstituirajućoj skupštini za predsjednika podružnice izabran je Dragutin Kukulj; za potpredsjednika dr. Lovro Sušić; za tajnika Ivan Stipetić i za blagajnika Mijo Domitrović.

⁷⁸ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1935., 11.

kov" Upravni odbor Josu Rosandića, koji je uspio okupiti u Napretkovoju sekciji velik broj mladeži, koja je osnovala svoj tamburaški, pjevački i laički zbor.⁷⁹ U sklopu velike proslave 100-godišnjice ("Lijepe naše", HKD "Napredak" u Gospiću je 3. studenoga 1935. godine u zajednici s ostalim hrvatskim društvima iz cijele Like, priredilo proslavu u spomen 100-godišnjice postanka hrvatske himne. Akademiju je otvorio kanonik Nikola Palić koji je istaknuo "da je velika ljubav hrvatskog naroda za svoje svetinje najbolji dokaz jake hrvatske narodne svijesti, najbolja garancija za postignuće prava koje traži cijeli hrvatski narod".⁸⁰

Prema izvješću S.U. "Napretka" u Sarajevu o radu u društvenoj godini 1935./36. ističe se da je krajem 1935. godine bilo ukupno 138 podorganizacija i to 103 podružnice i 35 povjerenstava. Tijekom 1936. godine osnovane su odnosno ponovno su proradile sljedeće podorganizacije: Gospić, Ogulin, Lovinac, Krčevine kraj Gospića, Sušak, Bakar, Senj, Knin, Karlovac, Stari Grad, Slano, Krapina, Livno, Omiš, Banići, Lukavac, Dobroštin i Novi Sad, a prestale su s radom podružnice Otočac, Dubrovnik, Gorica kraj Vitine, Grude i Pećnik.⁸¹ Dakle, krajem 1936. godine bilo je ukupno 176 podorganizacija i to 140 podružnica i 36 povjerenstava. Tijekom 1936. godine upisalo se 29 doživotnih članova. Osim toga bilo je krajem društvene godine pet počasnih članova, tri zakladnika i devet velikih dobrotvora.⁸² "Napredak" je nastavio s tradicijom stipendiranja učenika i studenata pa je 1936. godine bilo dodijeljeno 10 učeničkih i studentskih stipendija i novčanih potpora za Liku u ukupnom iznosu od 11.000,00 din.⁸³

"Napretkove" podružnice u Lici ambiciozno su nastavile sa svojim programom i tijekom 1937. godine unatoč teroru vladajućeg režima davale su svoj doprinos na kulturnom i prosvjetnom radu za cijelu Liku. Uz redoviti rad podružnica najbolji njihov uspjeh u poslovnoj godini bio je osnutak "Napretkove" omladinske sekcije, koja je oko sebe okupila brojnu mladež iz cijele Like, a i šire. "Napredak" je uz već utemeljene sekcije i pjevački zbor češće organizirao brojne priredbe i kazališne večeri gdje je uz mnogobrojne posjetitelje češći gost bio i narodni zastupnik

⁷⁹ Pročelnikom sekcije imenovao je "Napretkov" Upravni odbor Josu Rosandića, koji je uspio okupiti u Napretkovoju sekciji velik broj mladeži, koja je osnovala svoj tamburaški, pjevački i laički zbor. *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1936., 112.

⁸⁰ Isto, 20.

⁸¹ Isto, 51.

⁸² Isto, 74.

⁸³ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1937., Sarajevo 1936., 227. Tako je srednjoškolske stipendije dobilo troje učenika iz Gospića po 500,00 dinara, jedan iz Ogulina i Perušića u iznosu od 500,00 din., te tri studentske stipendije, studentima iz Gospića i Perušića u iznosu po 1.000,00 din. Podijeljene su i dvije novčane potpore pitomcima. Tako će podružnica Lovinac dobiti novčanu potporu za jednog pitomca u iznosu od 2.500,00 din., a za pitomca iz Gospića dano je 4.000,00 din.

Ivan Murković, koji se u svom govoru vrlo pohvalno izrazio o "Napretkovoju" podružnici u Lici te njihovoj ulozi i značenju za pučanstvo Like.⁸⁴

Uloga HKD "Napredak" u Banovini Hrvatskoj 1939.-1941.

Teror vladajućeg režima u monarhističkoj Jugoslaviji nastavio se i tijekom 1937. godine, kada su u svibnju, vraćajući se iz Senja s političkog skupa u organizaciji HSS-a, u tri kamiona, bez ikakova povoda, žandari pucali te ubili šest mladića i jednu djevojku, a šestero (u dobi od 17 do 27 godina) ranili.⁸⁵ Reakciju na represivne mjere i zločine vladajućeg režima, pučanstvo Like pokazalo je već 1938. godine na parlamentarnim izborima, kada je udružena opozicija s Mačekom na čelu dobila 44,9% glasova. U hrvatskim kotarevima bio je najveći odaziv glasača, što govori o dubokoj ozbiljnosti, samosvijesti i težnji Hrvata za oslobođenjem od velikosrpskog hegemonizma. Tako primjerice u kotaru Gospić od 10.489 upisanih glasača za dr. Mačeka je glasovalo 4.314, za Vladu 2.745 glasača, dakle više od 2.206 glasača dalo je potporu dr. Mačeku, za razliku od 1935. godine kada je glasovalo 2.108 glasača. U ogulinском kotaru je od ukupnog broja glasača 66,96% glasovalo za dr. Mačeka, a 32,99% za dr. M. Stojadinovića, dok je u Perušiću 90,63% glasovalo za dr. Mačeka. Dakle u Banskoj Hrvatskoj, Hrvati su pokazali visok stupanj nacionalne svijesti, pa je od ukupnog broja upisanih glasača 902.149 za dr. Mačeka, 1938. godine glasovalo 565.908 (78,93%) dok je za dr. M. Stojadinovića glasovalo svega 152.085 glasača ili tek 21,46% glasača.⁸⁶ Bio je to znak duboke političke zrelosti i težnje Hrvata da ponovno imaju svoju državu u kojoj će sami vladati bez stranog tutorstva ili inicijative susjednih država.

I u tako teškim okolnostima HKD "Napredak" je razvijalo svoju djelatnost i plodan rad. Jedna od zadaća "Napretka" bila je širenje prosvjete u hrvatskom narodu.⁸⁷ U službi te velike zadaće "Napredak" je za vrijeme svog 32-godišnjeg opstanka stalno izgrađivao metode i program rada nastojeći uvijek u što većoj mjeri udovoljiti najnužnijim potrebama pučanstva. "Napredak" je zbog te životne pokretnosti i nužne mnogo-

⁸⁴ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1938., 47.

⁸⁵ Nikola BIČANIĆ, *Senjske žrtve*, Zagreb 1998., 52. Pokop u Gospiću organizirala je kotarska organizacija HSS-a, a tom prilikom se okupilo mnoštvo ljudi iz svih krajeva Like, koji su osudili bezuman zločin. Situacija je bila krajnje napeta, a jugoslavenska žandarmerija, vojska i predstavnici vlasti nisu se nekoliko dana pojavljivali na ulicama.

⁸⁶ Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb 1939., 31.-33.

⁸⁷ Prema statističkim podacima iz 1937. godine u Savskoj Banovini je bilo 71,6% nepismenih građana, a jedna škola je dolazila na 1.560 stanovnika. "Napredak" je bio duboko svjestan problema nepismenosti, zbog toga je stalno inicirao i favorizirao osnivanje novih škola i brojnih tečajeva za podučavanje građana. Tako, prema podacima s kojima raspolazemo, "Napredak" je već 1929. u svom proračunu odredio svotu od 211.575,00 dinara za edukaciju pučanstva.

stranosti u svom djelovanju postao općim hrvatskim kulturnim društvom, organizacijom svih hrvatskih slojeva i hrvatskih krajeva.⁸⁸ I "Napretkove" podružnice u Lici nisu zaostajale za postavljenim ciljevima. Tako je 1937. godine gospićka podružnica zajedno s podružnicama Perušić, Ogulin, Lovinac i Krčevine imala preko 500 redovnih članova, koji su revno obavljali sve svoje društvene obveze. Ukupan godišnji prihod ličkih podružnica iznosio je 14.678,50 din., od čega su uplaćeni upravni troškovi i stipendije te potpore, u iznosu od 12.800,00 din., a ostatak je doznačen S.U. "Napretka" u Sarajevu.⁸⁹

Nakon izbora u prosincu 1938. godine i poraza M. Stojadinovića, znatno je oslabila moć Beograda posebno nakon zaoštavanja međunarodnih odnosa u Europi i naziranja početka rata. Hrvatsko pitanje nije se moglo dalje odgađati, ako se htjelo spasiti Jugoslaviju od raspada. Zato dolazi do pregovora Dragiše Cvetkovića, novog predsjednika beogradske Vlade i dr. Vladka Mačeka, predsjednika oporbenog HSS-a glavne hrvatske političke snage, koja se zauzimala za rješanje hrvatskog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji. Sporazumom Cvetković-Maček od 26. kolovoza 1939. stvorena je Banovina Hrvatska.⁹⁰ I dok su ostale banovine i dalje bile podvrgnute tijelima središnje vlasti, tim Sporazumom Banovina Hrvatska dobila je uz bana Ivana Šubašića i bansku upravu i svoj Sabor, te zakonodavnu, upravnu i sudsku autonomiju, koja se bez njezina pristanaka nije mogla ni oduzeti ni smanjiti.⁹¹ Rat koji se razbuktao u Europi izazvao je gospodarske poremećaje i na području Banovine Hrvatske. To se ogledalo u slabljenju vanjske trgovine, prestanku inozemnih kredita, propadanju turizma, ali i brzom porastu cijena na tržištu. Zbog svega toga, a posebice zbog skupoće, sve je više raslo nezadovoljstvo pučanstva, a bilo je podosta i političkog nezadovoljstva. Zato režim Banovine Hrvatske, sukladno politici vladajućih vrhova Kraljevina Jugoslavije, progoni sebi nepoćudne osobe.⁹²

Podružnice HKD "Napredak" Like će i u takvim okolnostima nastaviti sa svojom djelatnošću. Prema izvješću S.U. "Napretka" u Sarajevu, za 1938./39. godinu podružnice u Gospiću, Perušiću, Otočcu, Ogulinu, Lovincu i Krčevinama kraj Gospića imale su krajem 1939. godine preko 500 aktivnih članova. Ukupni prihodi svih ličkih podružnica su iznosili 7.208,55 din., od čega je izdvojeno za učeničke i studentske stipendije i novčane potpore za osam kandidata u ukupnom iznosu od 3.500,00 din.

⁸⁸ *Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak"*, Sarajevo 1937., 119.

⁸⁹ Ličke podružnice 1937. imale su oko 500 aktivnih članova. Bio je to znak privrženosti i ljubavi prema HKD "Napredak".

⁹⁰ H. MATKOVIĆ, n. dj., 202.-211.

⁹¹ Isto, 212.

⁹² U to vrijeme u Hrvatskoj je snažno djelovala i komunistička partija, pa su i sami članovi HKD "Napredak", pod izlikom da su komunisti, često puta bili uhićivani i osuđivani zbog različitih inkriminiranih djela. A najčešće zbog "verbalnog delikta".

što je bila pristojna svota za stipendije za ondašnje prilike.⁹³ Ratna psihoza i teška gospodarska i ekonomska situacija nisu ometale ličke podružnice da redovito održavaju priredbe, koncerte, književne večeri, spomen-dan na mučeničku smrt Zrinskih i Frankopana, mise zadušnice itd. Posebno treba istaknuti da je inicijativom S.U. "Napretka" iz Sarajeva 1937. započela najopsežnija prosvjetna akcija hrvatskog naroda "širenja pismenosti" kojoj su se svesrdno priključile "Napretkove" podružnice i u Lici.⁹⁴ Rad je bio vrlo intenzivan, ali i otežan nepredviđenim teškoćama, u prvom redu prijetila je ratna opasnost, a izbori su oduzeli dragocjeno vrijeme. Izdaci za tu akciju su iznosili ukupno 24.623,10 din., a broj opismenjenih u 1928. je iznosio oko 18.000.⁹⁵ Svojim radom oko iskorjenjivanja nepismenosti "Napredak" je stvorio na području Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara sve preduvjete za daljnji kulturni razvitak. Kontinuiranim radom "Napredak" je povezao prosvjetno djelovanje i svojim pomičnim knjižnicama. Sustavom edukacije preko tečajeva pokazali su se dobri rezultati, pa je tako "Napredak" uveo i tečajeve za seljake Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.⁹⁶ Hrvatski seljački kulturni radnici u Zagrebu u svojoj rezoluciji su istaknuli da "nijedan Hrvat ne smije zaboraviti, da je seljačka kultura jedina podloga na kojoj se može uspješno razvijati kulturni život hrvatskog naroda".⁹⁷

Zbog toga je HKD "Napredak" iz Zagreba u suglasnosti sa S.U. "Napredak" u Sarajevu poslalo pisma i dopise svim općinama za pomoć u prikupljanju sredstava za izgradnju doma za siromašne sveučilištarce. Pozivu su se svesrdno odazvale općine Gospić, Senj, Ogulin, Otočac, Delnice i dr.⁹⁸ Naime, "Napredak" iz Like je već od početka svoga djelovanja uočio veliku važnost internatskog odgoja hrvatske mladeži, stoga je zauzimanjem glavne podružnice iz Gospića nastojao svake godine omogućiti određenom broju pitomaca pohađanje konvikata u Zagrebu ili Sarajevu.

⁹³ "Napredak" je i za 1939. godinu izdvojio dio novca za učeničke i studentske stipendije i novčane potpore. Tako su učeničke stipendije dodijeljene dvojici učenika iz Gospića i Krčevina, po 500,00 din., trojici studenata (dvojica iz Gospića i jedan iz Perušića) po 2.000,00 din., te tri novčane potpore (jednom iz Gospića i dvojici iz Perušića) po 2.500,00 dinara.

⁹⁴ Akcija je vrlo široko vođena, pod vodstvom Seljačke sloge, Kluba ABC i HKD "Napredak" uz suradnju brojnih domoljubnih prosvjetnih radnika i pojedinaca.

⁹⁵ *Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak"*, Sarajevo 1939., 78.

⁹⁶ *Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak"*, Sarajevo 1940., 2.

⁹⁷ Pri tome su se pozvali na riječi Stjepana Radića: "Velika je stvar, kad jedan narod može reći, crpem doduše iz riznice svjetskog ljudskog znanja i napretka, ali kulturu imam svoju tj. ja to znanje i napredak prilagodavam svojim potrebama, svojoj čudi i svome ukusu." Prenesno iz *Glasila hrvatskog kulturnog društva "Napredak"*, Sarajevo 1940., 2.

⁹⁸ Isto, 4.

Prema izvješću za 1939./40., ličke podružnice su i dalje neumorno radile na programu HKD "Napredak", pa je ukupni prihod iznosio 6.161,00 din., od čega je 1.000,00 din. utrošeno za učeničke i studentske stipendije i novčane potpore. Bio je to lijepi rezultat ličkih podružnica kada se zna da je rat već započeo, a ekonomska kriza i recesija ostavila je svoje tragove u cijeloj Banovini Hrvatskoj.⁹⁹

Zbog teških ekonomskih i gospodarskih prilika u Banovini Hrvatskoj, velik broj Hrvata napustio je svoju domovinu i odselio u druge, najvećim dijelom preko oceanske zemlje, a znatan broj Hrvata je, zbog novog političkog konteksta i blokovskih podjela, ostao izvan matice domovine.¹⁰⁰ Iako je vladala ratna psihoza, koja je posebno bila izražena u gradovima zbog čega su neke podružnice u Hrvatskoj prestale s djelatnošću, "Napretkove" podružnice u Lici nisu prestajale s radom, štoviše prema izvješću, doznajemo da je tijekom 1940./41. u svim ličkim podružnicama bilo preko 250 aktivnih članova, s ukupnim prihodima od 5.953,00 din., od čega je utrošeno na učeničke i studentske stipendije i novčane potpore 3.500,00 din. Time je "Napredak" pokazao da je jedno od najjačih kulturnih i prosvjetnih organizacija koja je jačala nacionalnu i kulturnu svijest Hrvata.¹⁰¹

Djelatnost "Napretkovih" podružnica u Lici u razdoblju NDH 1941.-1945. godine

Početak Drugog svjetskog rata zatekao je Liku i cijelu Banovinu Hrvatsku u znaku pogoršanja ekonomsko-socijalnih, političkih i nacionalnih odnosa. Rat u Europi se postupno širio, a time gasio mnoga radna mjesta s kojih su se grupno ili pojedinačno vraćali radnici iz gradova u sela. Ratna psihoza je utjecala i na jenjavanje sezonskih radova u zemlji, a to je pogoršalo ionako teško ekonomsko stanje brojnih seljačkih porodica i porodičnih zadruga. Sve se to odražavalo i na opće političko stanje u Lici, i na sve veću konfrontaciju političkih stranaka i grupa koje su unosile dodatni nemir u politički život sredine. Sporazum između srpske i hrvatske strane o podjeli vlasti 1939. godine doveo je i u Lici do novih

⁹⁹ Unatoč ekonomskoj krizi koja je pogodila sve slojeve društva "Napredak" je i 1940. podijelio četiri stipendije.

¹⁰⁰ Banovina Hrvatska je obuhvaćala današnje područje Republike Hrvatske (osim Dvora i Baranje, te dijelova koji su se tada nalazili pod Italijom: Istra, gradovi Rijeka i Zadar, te otoci Cres, Lošinj, Susak, Unije, Lastovo i Palagruža), ali je uključivala i područje 13 kotareva s područja današnje Bosne i Hercegovine te kotar Šid s današnjeg područja Vojvodine, u kojima je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko, - no bez povijesnih područja istočnog Srijema, s Petrovaradinom i Zemunom, te bez Boke kotorske s Budvom i Spičem - koja je područja Hrvatska 1918. unijela u zajedničku državu s Kraljevinom Srbijom. H. MATKOVIĆ, n. dj., 207.-215.

¹⁰¹ "Napredak" je tijekom 1940./41. podijelio četiri srednjoškolske i studentske stipendije. Tako je učeničku stipendiju dobio jedan učenik iz Gospića u iznosu od 500,00 din., te trojica studenata iz Gospića i Perušića u iznosu od po 1.000,00 dinara.

konstelacija političkih snaga, ali nije ni umanjio proturječnosti između ranijih političkih stranaka. Ratna opasnost širila se i Likom, zbog čega je užurbano otpočela gradnja fortifikacijskih objekata na predviđenim linijama obrane od kojih su se neke protezale i kroz Liku.¹⁰² Kako se približavao početak rata, ustaše, kao najdominantnija snaga u Lici, okupljale su pristaše iz raznih slojeva, poglavito trgovaca, seljaka, činovnika, studenata itd. Činili su to legalno preko brojnih društava, kao što su "Domagoj", "Križarsko bratstvo", "Marijina kongregacija", te putem HSS-a i odreda Hrvatske seljačke zaštite.¹⁰³

Dan prije početka napada na Jugoslaviju, Pavelić je uputio proglas vojnicima hrvatske nacionalnosti da napuste jugoslavensku vojsku, te 10. travnja 1941. proglašava NDH. U tako otežanim uvjetima "Napretkove" podružnice u Lici i njihovi članovi nastojali su se još više angažirati, da se završi započeti rad, ali uz suradnju i drugih podružnica, ne samo iz Like nego i Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Rad su umnogome kočile ratne prilike, mnogi su odbornici i članovi "Napretka" mobilizirani u vojsku. No, unatoč tome, "Napredak" je 1941. godine uspio ispuniti očekivane rezultate, školujući velik broj učenika, studenata i potpomažući pitomce u konviktima u zemlji i inozemstvu. Prema izvješću S.U. "Napretka" u Sarajevu tijekom 1941. podijeljeno je 193 srednjoškolske i 120 visokoškolskih stipendija u iznosu od 236.475,00 dinara.¹⁰⁴ Koliko je školovano učenika i studenata iz Like, na žalost nemamo podataka.

"Napredak" je uspio izdati godišnji kalendar u tiraži od 13.000 primjeraka, kao i Božićnu knjigu.

Nakon aneksije hrvatskih područja od fašističke Italije u svibnju 1941. godine (tzv. Riječka provincija u I. talijanskoj zoni), ostali dio se nalazio u sastavu NDH.¹⁰⁵ Od okupacije 1941. godine pa sve do polovice 1943. godine Lika je za fašističku Italiju predstavljala zaledu i zaštitni pojas za sigurnost primorske anektirane zone. Talijani su u cijelom tom razdoblju držali u Lici, a posebno u Gospiću i Otočcu, jake vojne snage, vršili čestu dislokaciju svojih trupa i samo tijekom 1941. tri puta mijenjali okupacijski status.¹⁰⁶ No, taj prostor su ubrzo zahvatili srpska i komunistička po-

¹⁰² U Lici je predviđena, a na pojedinim mjestima i počela, izgradnja utvrđenih linija kao što su: r. Kupa - Velika Kapela, r. Glina - Mala Kapela, r. Una - Velebit i dr. Mnoge od njih nisu bile od osobite važnosti u fortifikacijsko-tehničkom pogledu. Velimir TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941.*, Beograd 1982., sv. II., 154.-155.

¹⁰³ Odredi Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) u Lici su nastali tijekom 1937. i 1938. U selima su osnivani rojevi i vodovi, a u općinama satnije i pukovnije. U akciji na razoružanju jugoslavenske vojske odredi HSZ u Lici krenuli su odmah po proglašenju NDH. Najsposobniji iz tih odreda uvršteni su u ustaške formacije, a ostali su raspušteni. Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska*, 1941., Beograd 1973., 50.

¹⁰⁴ *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1942.*, Sarajevo 1941., 208.-210.

¹⁰⁵ Z. DIZDAR i N. KUJUNDŽIĆ, n. dj., 45.-47.

¹⁰⁶ Isto, 46.

buna i ustanak (od lipnja do rujna 1941.) s užasnim stradanjima tamošnjeg hrvatskog pučanstva, a potom ga je reokupirala Italija (u rujnu 1941. kao dio tzv. II. talijanske zone), preuzevši u njemu gotovo cjelokupnu vlast, i treće zone do granice s njemačkom zonom gdje imaju vojno-operativnu vlast (u listopadu 1941.).¹⁰⁷ Talijani su odmah onemogućivali rad i "Napretkovim" organizacijama u anektiranim područjima, a na reokupiranim područjima on je tekao uz brojne teškoće samo u nekoliko mjesta kao što su Gospić, Perušić i Senj, gdje tada postoje "Napretkove" podružnice.

Iako se nalazio u iznimno teškim prilikama "Napredak" je u Lici uspio održati kontinuitet iz prethodne godine. Tako je 1942./43. godine ukupni prihod ličkih podružnica iznosio 5.384,00 kn, od toga je uplaćeno na račun S.U. "Napretka" u Sarajevu 754,00 kn.¹⁰⁸ Broj članova je znatno opao zbog ratnih operacija na ličkom području, među kojima su i neki članovi "Napretka" poginuli u ratnom djelovanju. Situacija u Lici (kotarevi Gospić, Otočac i Perušić) se od jeseni 1942. sve više pogoršavala zbog ratnih sukoba u kojima su sudjelovale oružane snage NDH, Talijani, četnici i partizani. U grad Gospić pristigle su brojne izbjeglice, koje su se pokušavale spasiti od četničkih zločina nad hrvatskim stanovništvom.¹⁰⁹ "Napredak" će i u takvim uvjetima pomagati pučanstvu, novčano, hranom, zbrinjavanjem bolesnih, ranjenih, umirućih itd.

Zbog djelomične zabrane zabava i priredaba većina podružnica upriličile su sabirne akcije koje su imale cilj da pomognu stradalim krajevima, školuju izbjeglu djecu te pomognu siročadi bez roditelja. Prema izvješću S.U. "Napretka" zbog rata i ostalih neprilika nije se moglo 1943. pristupiti osnivanju novih podružnica u Lici, jer se rat vodio u sjeverozapadnoj, južnoj i jugozapadnoj Hrvatskoj. Krajem 1943. godine cijeli "Napredak" je imao oko 80 podružnica i 8 povjerenstava s 15.452 člana i to sedam počasnih, tri zakladnika, 11 velikih dobrotvora, 197 dobrotvora, 1.762 doživotno i 13.472 redovna člana. "Napredak" je 1943. godine podijelio 179 srednjoškolskih i 65 visokoškolskih stipendija. Nažalost nemamo podataka koliko je učenika i studenata iz Like dobilo stipendije.¹¹⁰ U to vrijeme aktivne su bile još podružnice u Gospiću i Perušiću, koje su pod vodstvom svojih predsjednika, Milana Japunića i Hinka Košaka, održavale barem anemičan rad podružnica. Neki članovi "Napretka" su umrli kao Vlado Krpan i Mile Pavelić, koji su nesebično pomagali rad gospićke podružnice.¹¹¹

¹⁰⁷ Isto, 47.-48.

¹⁰⁸ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1943., Sarajevo 1942., 224.

¹⁰⁹ H. MATKOVIĆ, n. dj., 249.-251.

¹¹⁰ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1944., Sarajevo 1943., 227.

¹¹¹ Isto, 229.

Zauzimanjem predsjednika gl. podružnice u Zagrebu Viktora Sedmaka i njegove supruge Fanike, osnovana je u S.U. "Napredak" "Zaklada Viktor i Fanika Sedmak" za izgradnju "Napretkova" visokoškolskog pitomištva u Zagrebu.¹¹² "Napredak" je tijekom 1944. podijelio 178 srednjoškolskih i osam visokoškolskih stipendija te velik broj izvanrednih pomoći i potpora. Prema izvješću S.U. "Napretka" ukupni prihodi i rashodi u društvenoj godini 1944. iznosili su 17.185.771,00 kn. Broj članova opao je za 18,75%.¹¹³

Godina 1945. obilježena je najtežim trenucima za "Napretkove" podružnice ne samo u Lici, nego i cijeloj Hrvatskoj i BiH. Tijekom cijele 1945. godine vodile su se završne ratne operacije u Hrvatskoj i BiH. Njemačka vojska povlačila se s hrvatskih prostora ostavljajući pri tome pustoš. U takvim okolnostima u Lici i cijeloj Hrvatskoj prestale su s radom sve podružnice, tako da kraj rata u svibnju 1945. nije dočekala nijedna "Napretkova" organizacija.¹¹⁴

Podaci o broju studentskih stipendija i novčanih potpora, te na osnovi izvješća "Napretkovih" podružnica Like podnijetih središnjoj upravi "Napretka" i objavljenih u društvenim glasilima i kalendarima od 1926. do 1945. godine mogu se vidjeti u priloženom grafikonu.¹¹⁵

Među brojnim članovima uprave "Napretkovih" podružnica Like, bilo je više značajnih ličnosti, iz kulturnog, političkog i javnog života koji su dali velik doprinos izgradnji i širenju "Napretkovih" ideja među hrvatskim pučanstvom u cijeloj Lici. U prvotnom razdoblju u novoj FNR Jugoslaviji nakon što je potkraj 1945. odobren rad HKD "Napredak" - Sarajevo, na području NR Hrvatske obnovljena je i djelovala jedino "Napretkova" podružnica u Zagrebu od 16. prosinca 1945. do 28. svibnja 1948. uz niz teškoća. Kako su državne vlasti odlučile da HKD "Napredak" ne može više djelovati, tijekom 1949. prestalo je s radom njegovih 123 podružnice i 12 povjerenstava i oko 18.000 članova u BiH i "Napretkova" podružnica u Zagrebu. Službeno je u veljači 1950. godine izvršena predaja imovine "Napretkove" podružnice u Zagrebu Savezu kulturno-prosvjetnih društava NR Hrvatske, čime je i formalno prestao rad HKD "Napredak" u Zagrebu.

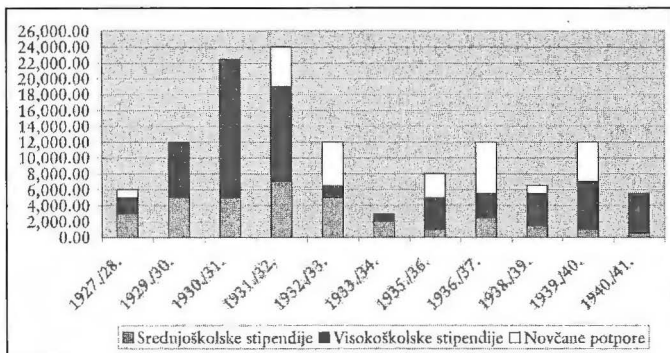
¹¹² Isto, 227.-229.

¹¹³ Zbog ratnih okolnosti i haračenja odmetnika, prestalo je s radom 49,39% podružnica. Krajem 1944. "Napredak" je imao 41 podružnicu i jedno povjerenstvo s 12.554 člana i to sedam počasnih, četiri zakladnika, 17 velikih dobrotvora, 211 dobrotvora, 1.799 doživotnih te 10.516 redovnih članova.

¹¹⁴ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1946., Sarajevo 1945., 221.

¹¹⁵ Grafikon je napravljen prema izvornim podacima koje su podružnice redovito slale S.U. "Napretka" u Sarajevu, obično sredinom ili krajem godine. Iste podatke je S.U. "Napretka" redovito objavljivala preko svojih godišnjih izvješća u "Napretkovu" kalendaru ili Glasilu "Napretka".

Grafički prikaz stipendija i novčanih potpora HKD "Napredak" za Liku od 1927. do 1941. godine (u din.)

Zaključak

Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" je u svojoj dugogodišnjoj tradiciji djelovanja i na području Like od 1926. do 1945. godine u svom 19-godišnjem radu kao najjače kulturno društvo svih Hrvata i unatoč zaprekama vladajućih režima, uspjelo na svojim programskim načelima ostvariti postavljene ciljeve i zadivljujuće rezultate. Sve te zapreke nisu mogle spriječiti "Napredak", koji je neumorno vodio borbu za reformu prosvjetne politike u Kraljevini Jugoslaviji, prosvjedovao protiv svakog napada na hrvatski narod i kulturna dobra, kao i protiv svakog pokušaja da se omete rad bilo koje hrvatske prosvjetne ustanove, te da se Hrvatima omogući ravnopravan pristup u državnu upravu.

HKD "Napredak" u Lici odgojio je čitav niz Hrvata i školovao brojnu hrvatsku djecu. Podijelio je na stotine učeničkih i studentskih stipendija i na tisuće novčanih potpora, najsiriromašnjoj ličkoj djeci koja su se školovala u Hrvatskoj ili inozemstvu. U svojim konviktima odgajao je mušku i žensku hrvatsku mladež, pomagao je podizanju hrvatskih domova i ustanova, organizirao brojne tečajeve, održavao zabave i priredbe, svečane akademije, te u vrijeme najteže ekonomske krize u Lici, sakupljao novčane priloge za pomoć najsiriromašnjima. HKD "Napredak" je nakon demokratskih promjena u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini obnovio svoju djelatnost i u Lici i na već postavljenim programskim načelima nastavio sa svojim kulturno-prosvjetnim radom.

SUMMARY

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE CROATIAN
CULTURAL ASSOCIATION "NAPREDAK" IN LIKA REGION
(1926-1945)

In this work, the author underlines the importance of the Association "Napredak" in Lika region. Activities of "Napredak" organizations during the 1926-1945 period were orientated toward the cultural enlightenment and advancement of Croatian national conscience among the Croats in Lika. The association enabled the education of youth in Lika, one of the poorest regions of Croatia. The author also presents political circumstances of that period. In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians/Yugoslavia, Croats were under pressure of the Greater Serbian domination, and "Napredak" tried to protect and develop Croatian national interests during that difficult period. After the establishment of the Independent State of Croatia (1941-1945) the Lika region soon became scene of fierce battles between opposed armies (armed forces of the Independent State of Croatia, Italian army, communist partisans, Serb chetniks). Again, "Napredak" worked to help the refugees and victims of war, although its activities were greatly reduced. After the war, the new communist authorities outlawed "Napredak".